

Sporen van een Kant-debat in 1807

ANDRE HANOU

Summary

Traces of a Kant debate in 1807

A deadly explosion in Leiden (1807) inspired observers to speculate about the meaning of the disaster. Some orthodox Calvinist preachers knew for certain: human sinfulness lay at the bottom of this disaster. This opinion brought free-thinkers and Kantians into the fray. They discussed the basis of morality, the worth of Christendom and Kantian philosophy. The Calvinist minister Van Voorst welcomed a public debate and change to defend his kind of Christendom. He tried, in a series of meetings with Kantians (Witsen Geysbeek, Strick van Linschoten, Helmers, Kinker), to persuade them to accept his views. With no success. Focusing on these debates, this article presents unknown texts and developments, in a later phase of the Dutch Enlightenment (1805-1810).

De ramp van Leiden, 1807

Heel Nederland leefde mee, toen in januari 1807 de verschrikkelijke ontploffing van een met buskruit geladen schip, afgemeerd in de binnenstad van Leiden, de verwoesting van een deel van Leiden en vele doden tot gevolg had. In kerken en genootschappen werd in vele redevoeringen tot hulp opgeroepen bij deze ramp. Bijna onoverzienbaar is het aantal geschriften waarin het ongeluk wordt beschreven en waarin men soms poogt een levensbeschouwelijk antwoord te geven op de vraag waarom zoveel onschuldigen slachtoffer moesten worden. De ramp van Leiden gaf aanleiding dezelfde soort vragen te stellen als Voltaire deed in zijn *Candide* (1759) na de vernieling van Lissabon door een aardbeving (1755). De leer dat de Schepper in deze wereld alles ten goede geregeld had, leek niet bevredigend.

Die 'ideologische' dimensie van de ramp van Leiden laat zien hoe Nederland in deze toch min of meer verlichte tijden worstelde met de overgang van een puur religieuze (calvinistische) duiding van gebeurtenissen in de geschiedenis naar een meer seculiere interpretatie.¹ De ramp werd bij ons zelfs aanleiding tot

1 Een goede analyse van de christelijke en verlichte duidingen van de ramp bij: J.W. Buisman, *Tussen*

Afb. 1 L. Portman, naar L.G. van Os, 'De ontploffing van het kruitschip', 1807. (Regionaal Archief Leiden). Overgenomen uit: Arti Ponsen & Ed van der Vlist (red.), *Het fataal moment. De buskruitramp van 1807 in Leiden* (Leiden 2007) 166.

een deels private, deels publieke discussie over de leer van Kant, omdat in diens filosofie geen plaats zou zijn voor een God die zich daadwerkelijk met de wereldsgeschiedenis bezighield. Konden in het algemeen christendom (orthodoxie) en kantianisme wel verzoend worden? Van dit soms nogal geïmproviseerde en verwarde debat in 1807, volgend op de ramp, is tot nu toe in het geheel niets bekend.

Dat is mede het gevolg van het nog steeds ontoereikende onderzoek naar de aard van de Verlichting in Nederland tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) en de daarop volgende 'Franse' tijd (1806-1813). Het tijdvak 1795-1813 is langdurig en bewust verwaarloosd. Toch is in deze periode het debat over allerlei soorten Verlichting zeer levendig. Daarin speelt de vraag naar de aard van de Kantiaanse *Aufklärung* een belangrijke rol. In vele teksten en vele tijdschriften vindt men denkbeelden uit de Kantiaanse wijsbegeerte, alsmede uit de Duitse zogeheten neologie: de moderne, niet-orthodoxe theologie.²

vroomheid en verlichting, dl. I, (Zwolle 1992) 225-265. In idem, 238, reeds een korte samenvatting van enkele elementen uit het hierna te bespreken debat. Over de ramp zelf, zie Arti Ponsen, Ed van der Vlist (red.), *Het fataal evenement. De buskruitramp van 1807 in Leiden* (Leiden 2007).

² Zie A. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen* (Deventer 1988). Een enkele keer vindt men bij deze of gene historicus nog steeds de opvatting dat het Kantianisme in deze tijd in Nederland een zaak was van slechts enkele universitaire solipsisten; dit op basis van totaal onjuiste opvattingen in F. Sassen, *Ge-*

Dit artikel behandelt een moment uit dit debat: de discussie in 1807 tussen de gereformeerde Amsterdamse predikant D.C. van Voorst en enkele kantianen of vrijdenkers. Dit volgt na een kort overzicht van de opvattingen in de gedrukte teksten, over de ramp van Leiden waarvan die discussie het gevolg is geweest.³

Duiding van de ramp

Een groot deel van de teksten over de ontploffing beperkt zich tot een beschrijving van de ramp en tot meeleven met de slachtoffers. Er zijn echter ook tientallen teksten, doorgaans afkomstig van de predikanten van de oude maar niet langer publieke kerk, waarin dezen tamelijk precies weten te vertellen wat oorzaak, wat gevolg is. De ramp is een straf Gods, volgend op het onzedelijk leven van – hier wordt men ietwat minder duidelijk – de Leidenaars, de Hollanders, de Nederlanders. In dit calvinistische, oudtestamentische, gereformeerde concept betreffende verloop en duiding van geschiedenis, moet nu boete gedaan worden, een ander leven geleid. Het hoofdthema van deze teksten rond de ramp is: zonde en straf. Vaak meent men dat de verlichte tijden de wraak Gods over zich afroepen. Van vele kansels wordt in 1807 nog steeds hetzelfde beoogd als in eerdere tijden het geval was, bijvoorbeeld bij de Amsterdamse schouwburgbrand van 1772. Toen bij dat ongeluk tientallen bezoekers de dood gevonden hadden doordat zij bij de brand het gebouw niet konden verlaten, was ook in dat jaar de mededeling: het was hun eigen schuld geweest. Zij waren zondaars.⁴

Deze als inhumaan gevoelde uitleg van de ramp van Leiden wekte bij sommigen verzet. Een voorbeeld. 'E.S.', in feite Evert Schilderup (ca. 1788-1808), een jonge remonstrantse boekhouder te Amsterdam, uit zijn ergernis in *Leiden's ramp, geene Gods-straf. Uitgegeven ten voordeele van de Leidenaaren*.⁵ Dit geschrift is gedateerd 24 januari 1807. De eerste strofe van zijn lierzang luidt:

schiedenis van de wijsbegeerte in Nederland. De bronnen laten duidelijk zien dat het debat over de (Kantiaanse) Verlichting in deze tijd een brede maatschappelijke dimensie had. Nog gezweven van het *Magazijn voor critische wijsgeerte* waren ook tijdschriften sympathiserend als: *De Ster* (1806), het *Amsterdamsch Avondjournaal* (1806), de *Recensent, ook der recensenten* (vanaf 1806). Zie ook mijn 'De Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde (1805-1810). Voorlopige verkenning.' In: Hans Bots, Sophie Levie (red.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 148-181. In het jaar van de ramp zelf kan men daarnaast wijzen op het debat tussen onder anderen Kinker en Feith, over Kant, christendom en moraal. Het betreft omvangrijke teksten. Zie A. Hanou, 'Sophie's keuze: Kant. 1807', in: idem, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)* (Nijmegen 2002) 227-231. Over de strijd rond Kant in Nederland zijn tevens diverse publicaties verschenen (of zullen verschijnen) door Ernst-Otto Onnasch.

³ Breder hierover mijn: 'De ramp van Leiden: eigen schuld?' In: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 24 (2006), 46-52.

⁴ Ik acht het niet nodig deze teksten te behandelen. Het thema is duidelijk. De liefhebber kan tientallen voorbeelden vinden in L. Knappert, *De Ramp van Leiden* (1906).

⁵ Amsterdam, J.S. van Esveldt-Holtrop, 1807. Er verschijnen in 1807 twee verschillende drukken van deze tekst.

Ik volg, ô Dichtkunst, uwe wenken;
 Leen aan mijn lied uw' kracht en klem:
 Men durft ontzind de Rede krenken;
 Voor haar verhef Ik mijne stem.
 Na agttien jongst verlovene eeuwen,
 Blijft dweepzucht nog waanzinnig schreeuwen;
 In 't Godgewijde heiligdom
 Wordt nog het volksgevoel verbasterd;
 Gods liefde en wijsheid snood gelasterd,
 Door eenen vuigen Priestrendom.

Schilderup vervolgt: het is afschuwelijk dat in de visie van bepaalde kerkelijken godbetert juist Leidenaren verwijten te incasseren krijgen. Zij hebben onze vrijheid bevochten op de Spanjaarden! Wég dus met dat geklets over Gods raadsbesluiten. Ongelukken en rampen strelen de Godheid niet. De wetten van de natuur zijn helaas nog te duister om werkelijk alles te begrijpen. De rede probeert daar geleidelijk meer helderheid over te krijgen; maar 'traage dweepers' willen dat niet! De idee 'Gods-straaf' is niet te verenigen met het beoefenen van 'plicht' en van wat een mens behoort te doen in vrijheid, in het rijk van de zedelijkheid. Schilderup besluit: men moet voortgaan op het pad van rede en wijsheid. Men behoort niet te bukken onder het juk van 'zielendwang en priesterlogen'.

Schilderup neemt dus stelling vanuit een geheel andere wereldbeschouwing dan die van het orthodoxe gereformeerde christendom. Zijn begrip 'plicht' wijst op de herkomst van zijn denken. Hij spreekt over een moraal op te vatten als plicht: de verplichting voor het individu het goede te doen zonder daartoe opdracht gekregen te hebben van buitenaf. Hij is duidelijk geïnspireerd door de Kantiaanse, of 'critische' wijsbegeerte. Daarin wordt 'God' erkend als onontkoombare categorie in het menselijk denken, zonder dat er verder een zinnig woord gezegd wordt over zijn werkelijke bestaan en handelen. Dat wordt overgelaten aan het geloof. In deze wijsbegeerte is het vervullen van plicht het hoogste zedelijke handelen. Daarin vindt men ware vrijheid en heiligheid.

Deze wijsbegeerte geniet in die jaren nogal wat populariteit bij de Nederlandse intelligentsia. Dat is vooral het geval in Amsterdam, waar de kantianen Paulus van Hemert en met name Jan Kinker deze wijsbegeerte propageren. Zij achten deze wijsbegeerte niet alleen een technisch juiste filosofische benadering van de werkelijkheid. Zij beschouwen haar ook als een denken op grond waarvan men een wereldwijde gemeenschap van verlichte en tolerante burgers kan bevorderen, en wereldvrede en vervolmaking van de mensheid dichterbij brengen. De vrijmetselarij, in die dagen een genootschap waarvan vele vernieuwers lid waren, is in hun ogen een geschikt instrument ter bevordering van dit ideaal. Schilderup blijkt in deze jaren lid te zijn van dit gezelschap, te Amsterdam. De belangrijkste loge aldaar, in deze jaren, is La Charité. Daarvan zijn Kinker en Van Hemert lid.⁶

6 Meer gegevens over Schilderup in mijn 'De ramp van Leiden: eigen schuld?', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 24 (2006) dec., 46-52.

Tegenaanval: dominee Van Voorst

De aanval van Schilderup blijft niet onopgemerkt. Zijn voornaamste tegenstander wordt de Amsterdamse gereformeerde predikant Dirk Cornelis van Voorst (1752-1833).⁷ Van Voorst had eerder⁸ voor Leiden een wat dubieuze oplossing. Men mocht, meende hij, bij deze ramp niet veronderstellen dat de slachtoffers zondaars zullen zijn geweest. Waarom de Leidenaars bestraft zijn, is alleen de hemel bekend. Het was wél een waarschuwing, voor Holland en voor de inwoners van Amsterdam in het bijzonder: in Amsterdam was er zichtbaar minder godsdienst, meer zedeloosheid. In een snelle overgang verbond Van Voorst die observatie met de Verlichting: ‘Het is mij eene onbegrijpelijke, ja! eene gevarelijke Leer, dat de verlichting van onze dagen ons van tijd tot tijd nader tot de Godheid brengt, meer en meer de Godheid gelijk doet worden’.⁹ Blijkbaar achtte hij de Verlichting te Amsterdam zo bedreigend, zozeer de positie van de mens en de vooruitgang centraal stellend, dat daardoor de idee van de almacht Gods in gevaar kwam. Bij Van Voorst is geen spoor te vinden van een ander idee: dat christendom en Verlichting vruchtbaar samen kunnen gaan. Hij maakte zelfs van de gelegenheid gebruik om de aandacht te vestigen op het schrikbewind van Robespierre, als gevestigd ‘op de puinhopen van die omvergerukte ouwerwetsche godsdienstigheid’.¹⁰ Bij deze schrijver zijn christendom (gelijk aan: gereformeerde orthodoxie) en Verlichting dus elkaars tegenpolen.

Was Van Voorst echt zo’n scherpstrijper en kettervreter? Ik denk het eigenlijk niet. Een korte blik op zijn leven en werk verradt dat hij menselijke trekjes heeft. Wie een deel van zijn nogal grote oeuvre leest, wordt getroffen door een zekere mate van redelijkheid.¹¹ Hij heeft wel wat gemeen met de grote polemisten van de publieke kerk uit de voorgaande eeuw, Hofstede en Barueth. In tegenstelling tot vele anderen die uitsluitend toornden en verdoemden, hadden die verdedigers van de gereformeerde leer schrijftalent en niet zelden gevoel voor humor. Dat verradt gevoel voor de volheid van het menselijk leven. Ook Van Voorst kon zich wel in anderen verplaatsen. Het is opmerkelijk dat deze man zich juist in zijn Amsterdamse gemeente moest verdedigen tegen verdenking van patriottis-

7 Enige informatie over hem: *NNBW* X, k. 1134-1135. Het verbaast me dat hij geen lemma gekregen heeft in het *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*. Deze veelzijdig ontwikkelde man verdiende dat wel. Overigens blijkt uit zijn in 1859 geveilde, immens rijke bibliotheek niet dat hij een bijzondere belangstelling voor of kennis van de wijsbegeerte bezat.

8 In zijn gelegenheidsgeschrift over de ontploffing en de gevolgen daarvan: *De geduchte ramp der stad Leiden, godsdienstig beschouwd* (Amsterdam 1807). Het bevat de tekst van zijn op 25 januari 1807 gehouden leerrede over Leiden en Lukas 13:1-5. In die verzen spreekt Jezus over enkele door de Romeinen gedode Galileërs, en over nog andere slachtoffers van ongevallen. Jezus meent dat het niet juist is te denken dat zulke mensen wel zondaars geweest zullen zijn; ‘maar indien gij u niet bekeert, zo zult gij allen desgelijks vergaan’. Deze bijbelpassage laat al zien hoe moeilijk het in de religieuze interpretatie moet zijn onderscheid te maken tussen particuliere schuld (zonde) en algemene schuld. De vraag blijft altijd of er ruimte is tussen de wilsbeschikkingen van de Almachtige en de vrijheid van de mens zelf.

9 Idem, 49.

10 Idem, 50.

11 Men zie bijvoorbeeld zijn weekblad *De Nederlandsche Spectator*, uit 1793; en zijn opvoedingsroman *Aristus* (1789-1790). Hij gebruikt soms spreektaal.

me.¹² Blijkbaar was hij tot op zekere hoogte vrijzinnig. Anderzijds moest hij niets hebben van een christendom waarin de natuurlijke moraal belangrijk was. Toen na de revolutie van 1795, in het kader van de volgende scheiding tussen kerk en staat, de remonstranten aandrongen op een hereniging van de kerken en de godsdienst in zijn natuurlijke zuiverheid probeerden te herstellen, was het bij hem:

Wij wisten toch dat men in Duitsland met zulke uitdrukkingen bedoelde de gehele christelijke godsdienst tot die zogenaamde zuiverheid te brengen dat er niet meer dan de natuurlijke godsdienst overbleef? Al wie geen vreemde was in de geschriften van de laatste tijd wist dat men met diezelfde bedoelingen ook in het vaderland was tevoorschijn gekomen.¹³

Nu dan de reactie door Van Voorst op het pamflet van Schilderup. Die reactie liegt er niet om. Het is een, om niet duidelijke redenen anoniem, lijvig geschrift van zo'n zeventig bladzijden, getiteld *Zijn alle de christen-geestelijken huichelaars? Of uitnodiging, tot een mondigesprek, aan de maaker van den lierzang, getiteld Leiden's ramp geene gods-straf*.

Van Voorst neemt de beschuldiging van Schilderup dat de kerkelijken de ramp van Leiden misbruiken en een wrede mensvisie demonstreren, hoog op. Niemand, zegt hij, heeft beweerd dat God behagen heeft in dood en verwoesting; niemand, dat de zonde van Leiden de ramp heeft uitgelokt. Schilderups lierzang bedoelt 'allen christelijken Godsdienst omtkeren'. Is het doel van die zogenaamde nieuwe 'hemelsche wijsbegeerte' alle geestelijken voor huichelaars uit te maken? Waarom verbergt E.S. zijn naam? Andere verlichters komen gewoon voor hun standpunt uit, 'onder anderen, de Hoogleraar KANT'.

Vervolgens brengt Van Voorst de discussie op principiële vlak.

Wat is dan *uwe* Godheid? [...] Is uwe Godheid de *Natuur*, of de *Eeuwige Reden*? Is uwe Godheid van den mensch, van de wereld *onderscheiden*? Gij zult u immers niet schamen uw geloof te openbaren? Het schijnt mij toe dat Gij een aanklever zijt van de gevoelens van KANT. [...] Ik heb er wel moeite toe gedaan, om te weten, wat toch eigenlijk de God van KANT is. Maar – het blijft mij duister. Althans ik kan nog niet zien, dat de God van KANT begrepen moet worden zo, als men het doorgaans verstond, van een redelijk wezen, (onderscheiden van de wereld, en dus ook van de mensen), het welk Wezen de wereld [...] heeft geschapen [...] en regeert, in dien zin, zo als men die woorden doorgaans nam. Gij zult mij te minder mijne vraag ten kwaade duiden, als Gij in aanmerking neemt, dat de leer van KANT voor het grootste gedeelte van het menschdom zo duister is. Ik zeg niet dat die leer waarlijk zo is.¹⁴

Verrassend en zéér ongebruikelijk is dat Van Voorst hierop de maker van *Leiden's ramp, geene Gods-straf* uitnodigt tot een publiek debat. E.S. mag plaats

12 In zijn *Enige vragen aan de misnoegden* (Amsterdam 1797) zegt hij dat hij in zijn vorige gemeente, Leiderdorp, als zodanig door sommigen aangezien werd. In zijn *Verslag van het gebeurde* (Amsterdam 1803) zegt hij de betrekking in Amsterdam aangenomen te hebben omdat hem in 1795 bleek dat de patriotten niet tegen de godsdienst waren.

13 Simon Vuyk, *De verdraagzame gemeente van vrije christenen. Remonstranten op de bres voor de Bataafse Republiek (1780-1800)* (Amsterdam 1995) 66.

14 Van Voorst, *Geduchte ramp*, 47.

Afb. 2 Carel Lodewijk Hansen en Jacob Smies, 'Lodewijk Napoleon bezoekt Leiden na de buskruitramp', olieverf op doek, 1807. (Amsterdam, Rijksmuseum). Overgenomen uit: Frans Grijzenhout, Een Koninklijk Museum. Lodewijk Napoleon en het Rijksmuseum 1806-1810 (Amsterdam, Zwolle 1999).

en tijd bepalen, en zoveel mensen meenemen als hij wil – mits hun aantal niet groter is dan de helft van de aanwezigen.

Bij dit Godsdebat zoals door Van Voorst voorgestaan, denkt deze vermoedelijk aan een in wezen ouderwets christelijk debat over een persoonlijke, transcendente God als anders dan, zeg, een 'spinozistische' immanente god (*deus sive natura*). Maar zoiets heeft geen relevantie voor het probleem 'God' bij Kant. In de kantiaanse wijsbegeerte wordt slechts onderzocht hoe kennis tot stand komt. Er wordt daar gekeken naar de manier waarop mensen tot 'god' moeten concluderen. Er is daarnaast geen plaats voor zinvolle discussie over de werkelijkheidswaarde van een God, los van de wijze waarop mensen tot zijn bestaan denken te moeten concluderen.

In deze tijd brengen de kantiaanse opvattingen over de grenzen van wat in de filosofie zinvol is te zeggen in de discussie over God vele Nederlandse gelovigen ertoe wat agressief te worden met betrekking tot deze wijsbegeerte. Zij denken hier hun eigen God en dus de troost van hun geloof te verliezen. Zij betogen nogal eens dat de kantiaanse variant van de Verlichting niet alleen God-loos, maar gevolgelijk ook goddeloos en zedeloos is. Rhijnvis Feith denkt zo bijvoorbeeld.¹⁵

15 Vgl. A. Hanou, 'Sophie's keuze: Kant'. Jan Kinker publiceert zijn *Brieven van Sophie aan Mr.*

Nog meer strijders

Van Voorst, die waarschijnlijk nooit goed heeft begrepen wat Kant werkelijk gezegd heeft, denkt dus Schilderup uit te nodigen tot een debat binnen de bekende christelijke parameters. De kwestie van schuld, straf, almacht Gods wordt dan de vraag naar het bestaan en de zijnswijze van God; en naar het niet kunnen bestaan van moraal zonder christelijke fundering.

Geeft Schilderup antwoord? Daar is mij niets van bekend. Van Voorst komt daarop, mei 1807 met een *Nadere uitnodiging*.¹⁶ Wie hem wél antwoordt, is, op 4 april 1807, ene ‘S.v.L.’. Die publiceert zijn *Panakeion aan E.S. dichter van den lierzang: Leidens ramp geene godsstraf. en N.N. schrijver van het werken: Zijn alle de christen-geestelijken huichelaars?*¹⁷ Dit *Panakeion*, oftewel geneesmiddel, is een polemisch gedicht van zestien strofen, gevolgd door aantekeningen. De schrijver, overduidelijk een vrijdenker, steunt Schilderup. Hij zegt ironisch:

Wie ons *zijn* bezef van plichten,
 Uit NATUUR en uit geschichten,
 Uit de Reden voor wil lichten,
 is die niet een toveraar?
 Maar wie 't *zijne* als was kan kneeden,
 Wie gezond verstand en reden
 Aan zijn roozenboei wil smeeden,
 Die is vast geen huichelaar.¹⁸

Hij gaat in op de afkeer van de kantiaanse Verlichting:

Wie voor waarheid wil doen gelden
 Wat de neoloogsche helden
 Uit het domme Duitschland schelden,
 Is een KANTIAAN, dat's klaar;
 Maar wie Leidens volk laat kermen,
 Wie geen God kent van ontfermen,
 Dien zal Dordrechts leer beschermen
 En haar Filosooph GOMMAAR.¹⁹

Rhijnvis Feith (1807), in: Hanou, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)* (Nijmegen 2002) 227-231; Idem, *Sluiers van Isis*, passim.

¹⁶ *Zijn alle de christen-geestelijken huichelaars? Of nadere uitnodiging, tot een mondgesprek, aan de maker van den Lierzang, getiteld Leiden's ramp geene Gods-straf* (Amsterdam, W. Brave [1807]) (ex. UBL 179 F 55-39). Het geschrift is gedateerd 25 mei 1807. Ditmaal vermeldt Van Voorst zijn naam op de titelpagina. Verder blijkt hier: de eerste *Uitnodiging* kwam in maart uit (p. 3). Tijdens het schrijven kwam het *Panakeion* uit, door Strick van Linschoten (p. 13); zie daarover mijn tekst verderop. Van Voorst reageert ook op de *Letteeroefeningen* die smalend op zijn eerste uitnodiging gereageerd zouden hebben. Inderdaad kan men allerlei inhoudelijk verder onbelangrijk gehakketak over en rond de teksten door Schilderup, Van Voorst en Strick van Linschoten vinden in de *Letteeroefeningen* 1807 I, 131-134, 192-193, 337-338, 339-342; 1808 I, 323-326; verder in de *Recensent, ook der recensenten* 1807, 324, 442-444; en waarschijnlijk ook nog in andere tijdschriften.

¹⁷ S.v.L., *Panakeion aan E.S. dichter van den lierzang: Leidens ramp geene godsstraf en N.N. schrijver van het werken: Zijn alle de christen-geestelijken huichelaars?* (Amsterdam: H. van Kesteren 1807).

¹⁸ Idem, 6.

¹⁹ Idem, 8. De on-orthodoxie van deze schrijver is in de aantekeningen veel duidelijker. Zo spot hij

De auteur van dit geschrift is Paulus Hubertus Adriaan Jan Strick van Linschoten (1769-1818). Deze is een figuur van formaat, één van die mensen van wie er zovelen eind achttiende eeuw te vinden zijn: vrijzinnig, vaak hartstochtelijk patriots, echter geleidelijk aan ontevreden met de uitkomsten van de revolutie en bovendien teleurgesteld in Napoleon. Strick van Linschoten zal nooit ophouden zijn ideeën verder te ontwikkelen. Hij verblijft een groot deel van zijn leven in de Duitse landen. Hij heeft contacten met Goethe, Wieland, Hegel. Maar nooit zal hij zijn belangstelling voor Nederland verliezen.²⁰

Strick van Linschoten heeft straks in Amsterdam, samen met nog anderen, twee ontmoetingen met Van Voorst, in besloten kring. Diens pamflet is de aanleiding, omdat Van Voorst daarin voorstelt te debatteren. Uiteindelijk is het gevolg van die bijeenkomsten dat Van Voorst besluit zijn tegenstanders uit te nodigen voor een heus openbaar debat in Amsterdam, met entreekaartjes en al. Dat debat lijkt nooit plaatsgehad te hebben. Maar de voorgaande ontmoetingen hebben al geheel de sfeer daarvan.

Hieronder een verslag daarvan. Over wat er gebeurt, worden wij slechts door één persoon voorgelicht: Van Voorst zelf. Ik heb er vooralsnog geen andere informatie over kunnen vinden.

Eerste ontmoeting: 18 juni 1807

Van Voorst rapporteert over zijn ervaringen bij de twee gesprekken in een, alweer omvangrijk, boekje van ruim honderd bladzijden; Van Voorst is een uiterst woordrijk iemand. Het is getiteld *Kan het christendom zegevieren?, of Bericht van twee mondgesprekken, gehouden met den schrijver van het Panakeion, den heere S. van L.*²¹

Naar mijn gevoel is dit verslag minder belangrijk wegens de inhoud als wel wegens het kijkje op de wereldbeschouwelijke en culturele tweespalt in het Nederland van die dagen. We zien dat christelijke en niet-christelijke (althans

met de leer van de Drieëenheid: 'Hoe veel vernuftiger is niet de Godlijke leer der heilige Drieëenigheid! Ofschoon het veel gemaklijker is twee tot één te maaken, gelijk b.v. man en vrouw in het huwlijk, desniettegenstaande is Gods vinger in het veel duidlijker begrip der Godlijke Drieëenigheid ten klaarsten zichtbaar. Kan men zich wel een zotter denkbeeld vormen dan de vereeniging van de Natuur en van de eeuwige Reden? Beide zijn immers vrouwlijk: daar moest dus eene *natuurlijke* ONNATUURLIJKE *Tribaderie* uit ontstaan.' Ibidem, 14.

²⁰ Hij neemt deel aan staatkundige en wereldbeschouwelijke debatten. Hij publiceert verschillende dichtbundels die beslist niet onaardig zijn. Hij is geheel tweetalig. Opmerkelijk is het feit dat Strick van Linschoten, sinds 1797 gezant van de Bataafse Republiek bij de hertog van Württemberg, op verzoek van de hertog in 1802 naar de Republiek teruggeroepen werd: die democraat was hem veel te lastig. Over Strick: *NNBW* v, k. 833-834. Zie daarnaast het lemma van zijn vriend P.G. Witsen Geysbeek in diens *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek*; en W. Graadt van Roggen, 'Utrechtsche schimmen uit Goethe's kring', in: *Jaarboekje van Oud-Utrecht* (1938) 59-105.

²¹ D.C. van Voorst, *Kan het christendom zegevieren? of Bericht van twee mondgesprekken, gehouden met den schrijver van het Panakeion, den heere S. van L.* (Amsterdam 1808). Ik raadpleegde het ex. UBA Pfl. 38-6. Er bestaat slechts één ander ex. van deze tekst, in de KB.

niet-orthodoxe) gesprekspartners nauwelijks een gemeenschappelijke taal hebben wanneer het om moraal en religie gaat. In deze gesprekken blijkt de ramp van Leiden zelf niet langer voorwerp van aandacht. Het gaat om andere vragen.

Van Voorst behandelt twee ontmoetingen. De eerste was incidenteel, op 18 juni 1807. Het tweede gesprek, op 1 december 1807 was fundamenteeler van aard. Ik volg Van Voorst.

Allereerst de voorrede. Die blijkt geschreven te zijn, op 11 april 1808,²² nadat Van Voorst zijn feitelijke verslag van de bijeenkomsten al voltooid heeft. De predikant is nogal warrig in zijn voorrede. De oorzaak is mede gelegen in het feit dat hij telkens reageert op geruchten die hem tijdens het schrijven daarvan ter ore komen over wat men in de stad zegt (feitelijk: wat sympathisanten van zijn tegenpartij zeggen) over wie van de twee partijen ‘gewonnen’ zou hebben tijdens die gesprekken. Van Voorst toont zich buitengewoon geprikkeld door die geruchten.

Hij begint met op te merken dat zijn geschrift niet bedoeld is als twistschrift. Het is daarentegen wel ‘ene van de allergewichtigste Bijdragen tot de Letterkundige geschiedenis van het Christendom’ en van die van de ongelovigen.²³ Zijn verslag heeft slechts ten doel aan te tonen dat Strick van Linschoten in het (tweede) gesprek van 1 december 1807 *niet* gewonnen heeft. Hij heeft overigens achting voor Strick opgevat.²⁴ Van Voorst wil straks zijn opvattingen gestand doen in een nader en wel openbaar debat; zoals 1 december afgesproken is.

Ik ben voor het licht. Zijn die mannen waare Verlichters, dan moeten wij ten eersten, in het openbaar, zien, wie de waarheid aan zijne zijde heeft. Ik rekene zulk openbaar onderzoek van het allergrootste belang. Ik houde het Christendom voor de Maatschappij allerheilzaamst. Maar de leer van den Schrijver van den Lierzang, en van het Panakeion beschouwe ik als allerverderfelijkt voor de Maatschappij.²⁵

Hij merkt tijdens het schrijven dat men zegt dat hij bij geen enkel probleem heeft standgehouden; en dat mr. J.K. zich daarover beklaagd zou hebben (op dit moment horen wij voor het eerst dat Kinker aanwezig geweest is). Onwaar! En hoe zit het met Kinkers belofte dat hij aan Van Voorst stellingen zou opgeven (gedestilleerd uit Kinkers *Brieven*-debat met Feith) ten behoeve van een openbaar debat? Hij heeft niets vernomen of gekregen! Graag dat openbare debat! Schuwte men dat, dan zal hij nóg zo’n gewichtige ‘Bijdrage’ schrijven ...

Na die voorrede begint Van Voorst met zijn eigenlijke verslag van de gebeurtenissen. Hij memoreert het verschijnen van Schilderups lierzang en zijn eigen reactie, eind mei 1807, *Zijn alle de Christen-geestelijken huichelaars?* Daarin

22 Idem, xi.

23 Zoals de *Kleine bijdragen tot de Deïstische letterkunde* (1781), gepubliceerd door F.G.C. Rutz.

24 Van Voorst, *Kan het Christendom zegenvieren?*, viii: beide partijen hebben tijdens de gesprekken *beschaafdheid* getoond.

25 Idem, vii.

nodigde hij reeds uit tot een publiek debat. Niets gebeurde. Daarop publiceerde hij zijn *Nadere uitnodiging*.

Op 17 juni 1807 werd er bij hem thuisbezorgd een briefje van Strick van Linschoten.²⁶ Die was toevallig in Amsterdam, en had 's ochtends de *Nadere uitnodiging* gezien. Strick kende E.S. niet, schreef hij, maar wilde zelf de volgende middag graag met één van zijn vrienden langskomen om te horen wat Van Voorst precies wilde. Van Voorst kwam die 17e juni pas later in de avond thuis, terwijl Stricks briefje geen antwoord-adres vermeldde. Wat te doen? Die moeilijkheid verdween toen er onverwacht de volgende dag, al in de ochtend, bij hem gebeld werd. Er stonden twee heren op de stoep: Strick van Linschoten en een vriend, 'W.G.' (zonder twijfel: Pieter Witsen Geysbeek). Van Voorst had zelf bezoek van een vriend. Van Voorst kon in de gauwigheid zijn exemplaar van het *Panakeion* niet vinden, maar ontving de heren toch. Het was niet zijn bedoeling geweest, zei Van Voorst, om slechts met enkele individuen over het verschil van gevoelens te spreken. Hij wilde een openbaar debat, met veel getuigen. W.G. verklaarde dat hij het daarmee eens was en dat daar ook een 'verbaal' van gemaakt moest worden. Iedereen blij, tot dusver.

Daarop verklaarde, die ochtend, Van Voorst toch nog wel enkele dingen over het *Panakeion* te willen zeggen voorzover die tekst hem heugde. Hij ging met de heren – zijn eigen vriend mengde zich niet in het gesprek – in debat over verschillende zaken in het *Panakeion*, en in de lierzang van Schilderup. Het gesprek ging vooral over Schilderups aantijging dat *alle* christelijke geestelijken huichelden, en over de mening van de bezoekers dat Van Voorst in diens tekst de regering zou hebben gevraagd iets te doen aan Schilderup; zoals de bedienaren van de publieke kerk in vroeger tijden, in vergelijkbare gevallen, zo vaak hadden gedaan. Strick verklaarde dat 'juist dit hem zo warm had gemaakt', Van Voorst dat hij niemand had willen vervolgen. Het blote feit dat hij, Van Voorst, ocriep tot een publiek debat, toonde immers aan dat hij geen ingrijpen wenste!

Van Voorst zegt, eerlijkheidshalve, nu in de druk iets toe te voegen wat hij staande de gesprekken verzwegen had: dat hij toen zelf nog niet wist of hij Schilderup wgens diens beschuldiging – alle geestelijken zijn huichelaars – voor de rechtbank wilde dagen, *in cas van injurie*. Hij *was* immers ook persoonlijk beledigd als lid van die groep. Mede daarom had hij een debat gewild. Hij, Van Voorst, dacht nog steeds aan die rechtbank; mede omdat Schilderup zich in de tweede druk van zijn zang niet gematigder had uitgedrukt. Die kwestie met Schilderup had in een debat opgelost kunnen worden ...

Tenslotte komt men weer terug bij het hoofdpunt: het debat. Strick was er niet vóór 'om reden, gelijk zijn E. zeide, dat het slot toch wesen sou, dat elk bij zijn gevoel bleef'.²⁷ Op dat moment krijgt Van Voorst bezoek en wordt het gesprek afgebroken, op vriendelijke wijze.

²⁶ Tekst van de brief: idem, 3.

²⁷ Idem, 16.

Tussenfase

Wanneer Van Voorst enkele dagen niets gehoord heeft, schrijft hij, op 1 juli 1807, een brief²⁸ aan Witsen Geysbeek om het adres van Strick te vragen, ongetwijfeld om zijn uitnodiging tot debat te hernieuwen. Gevolg daarvan: een zéér lange brief²⁹ door Van Voorst aan Strick, 15 augustus 1807. Die brief heeft ongeveer deze inhoud: Witsen Geysbeek heeft beloofd zijn vriend Schilderup te bewegen samen bij hem langs te komen; Van Voorst heeft echter niets gemerkt. Nu ja – alles kan ook bediscussieerd worden in een openbaar debat. Ik nodig u daartoe uit. Als daar mensen zijn van verschillende overtuigingen, moet zo iets toch zin hebben? Zo niet dáár, dan misschien wel later, door middel van een gedrukt verbaal. Als we ons alleen tot de posities in het *Panakeion* bepalen, moet u er toch ook wel vóór zijn? Zo niet, dan moet men veronderstellen dat u er niet op vertrouwt uw ideeën te kunnen verdedigen ...

Strick reageert vrij snel. In een brief gedateerd 17 augustus 1807³⁰ schrijft hij: ik zie nog steeds geen heil in dergelijke openbare debatten. Maar ik ben

bereid, eens, wanneer ik weder in Amsterdam kome, met UW. Eerw. meer opzettelijk dan laatst eenen geheelen avond in een vriendschappelijk mondigesprek door te brengen, zullende het mij aangenaam zijn, die Heeren, die Uw Eerw. daartoe verkiezen zal, daarbij tegenwoordig te zien.

Hijzelf hoopt dan Witsen Geysbeek mee te brengen. Maar verder moet Van Voorst niets van hem vergen. Als het publiek, zoals Van Voorst wil, lastig gevallen moet worden met meningsverschillen, dan kan er wellicht een artikel over het geschil komen in een blad of maandschrift, naar de keuze van Van Voorst.

Wanneer Strick terugkomt in Amsterdam, stelt hij vanuit zijn logement, het Wapen van Amsterdam, in een brief op 8 oktober 1807, een datum voor om een avondje te praten: 5 november. Van Voorst moest maar naar zijn logement komen die avond, om 19.00 uur. Hij mag drie van zijn vrienden meenemen. Strick zal dat ook doen. Het gesprek kan voortgezet worden als men ‘een klein avondmaal’ voor lief wil nemen. Strick denkt dus aan een soort symposiumje als uit Sokratische tijden. Er volgt nog wat correspondentie waarin geharreward wordt over plaats, tijd en dergelijke dingen meer. Van Voorst dringt aan op de aanwezigheid van Schilderup. Dat lukt niet.

Tweede ontmoeting: 1 december 1807

Uiteindelijk vindt het tweede, fundamentele gesprek plaats op de avond van 1 december 1807. Locatie: ‘een Koffij- of College-huis in de Kalverstraat, in eene

28 Tekst: idem, 18-19.

29 Tekst: idem, 19-26.

30 Tekst: idem, 27-29.

vrije, en van alles afgescheidene, kamer'.³¹ De ene partij bestaat uit Van Voorst en gezelschap. Dat zijn geen geleerden, volgens Van Voorst; hij wil geen eigenlijke secundanten. Alsmede heeft hij, als vierde man, zijn zoon bij zich. De andere partij bestaat uit Strick van Linschoten en 'de Heeren W.G., Mr. J.K., en J.F.H.',³² 'bekend door hunne verhandelingen, dichtstukken, uitgegevene werken, of hunne verklaarde genegenheid voor de Critische, of Kantiaansche Wijsgeerte, of welken naam men hun wijsgeerig stelsel ook gelieve te geven'.³³ Men zal hierin gemakkelijk als deelnemers herkennen: Pieter Witsen Geysbeek, mr. Johannes Kinker en Jan Frederik Helmers.

Kinker is te bekend als schrijver en denker om over hem iets te zeggen. Helmers behoort beslist tot de aanhangers van de Verlichting. Getuige daarvan zijn teksten als *Over de oneindige volmaakbaarheid der menschelyke natuur* (1802) en 'De Waereldburger' die hij 18 maart 1806 voorlas in het Amsterdamse Lees-Museum.³⁴ Zijn bezit van twee van Kants Critiken zegt misschien ook iets.³⁵ Hij werd na voordracht door Kinker op 13 april, in 1807 als vrijmetselaar aangenomen in Kinkers loge, La Charité. De Amsterdamse intellectueel, schrijver en soms satirist, Pieter Witsen Geysbeek (1774-1833), was eveneens vrijdenker. Hij was een goede vriend van Strick en ook hij was vrijmetselaar in de geest van Kinker. Hij heeft helaas nog geen biograaf gekregen.

Wat gebeurt er nu op deze bijeenkomst – althans volgens het verslag door Van Voorst? Van Voorst opent het gesprek. Hij geeft als doel van de samenkomst op: het bespreken van het *Panakeion*. Dat is beledigend voor zijn medechristen-geestelijken en voor hemzelf. Strick stemt daarmee in. Men zal de tekst doornemen en waar nodig de inhoud van de noten daarbij betrekken. Van Voorst begint dus over het verwijt van christelijke huichelachtigheid, in de eerste coupletten geformuleerd. Er ontstaat onmiddellijk onenigheid over inkleding en inhoud. Men vindt dat Van Voorst de literair-satirische formulering niet begrijpt:

Men herhaalde – het was burlesque – en kwam gedurig daarop te rug, dat ik de woorden zo niet moest drukken, dewijl het satyre, burlesque was. Ik merkte

31 Idem, 38. Hiervoor komen verschillende locaties in aanmerking.

32 De verklaring voor de opvallende afwezigheid van Schilderup bij de twee gesprekken lijkt te zijn dat deze heer 'doodelijk verlegen' is. Idem, 57.

33 Idem, 39. Van Voorst voegt hier in een noot iets aan toe, dat van belang is voor de atmosfeer die avond. 'Daar Mr. J.K. op dien avond gedurig het een en ander opwierp, 't welk tot zijn stelsel behoorde, zeide ik een en andermaal, dat behoort tot het Kantianismus, waarover wij thans niet handelen: dan was het antwoord: dat is zo niet, dat is een bijzonder gevoelen van KANT. Ik liet dat, en het gene er bijgevoegd werd, voor het gene het was. Als er van dien aart verder iets opgeworpen werd, zeide ik het te behoren tot de *Kritische Wijsgeerte*, welke wij nu ook niet moesten behandelen. Over deze benoeming werd wederom exceptie gemaakt. Waarom ik betuigde mij van die uitdrukkingen te zullen onthouden, om alle exceptien te vermijden, en van diergelijke gevoelens, wanneer die geopperd werden, enkel te zeggen – *uw stelsel*.'

34 Bericht in *De Ster*, 11 maart 1806. Voor zijn opvattingen, zie zijn *Achttien redevoeringen 1792-1813 met inleiding en aantekeningen door M. van Hattum* (Amstelveen 1989); M. van Hattum, *Jan Frederik Helmers (1767-1813). Leven en werk van een Amsterdamse wereldburger* ([Amstelveen] 1994).

35 Nrs. 727 en 728 in *Helmerts' veilingcatalogus. Met inleiding door M. van Hattum* (Amstelveen 1989).

daartegen aan, dat satyre, burlesque, en wat men meer van dien aart noemen mocht, toch eene of andere stelling ten grondslag had, dat ik dierhalven de satyrique inkleedselen wel wilde ter zijde zetten, en alleen maar hechten op het gene in dezelve door zijn Ed. bedoeld was, dat ik dierhalven opgaaf verlangde, welke waarheid, stelling, of stellingen den grondslag van de satyre, van het burlesque uitmaakten [...]. De drie Heeren herhaalden – de een na den anderen, het was satyre, het was burlesque.³⁶

Van Voorst deelt hier in zijn tekst mee dat hij dat allemaal nogal flauw gevonden heeft, vluchtgedrag. Men kan hem – totdat het werkelijke publieke debat plaatsvindt – dus slechts als winnaar in deze conversatie beschouwen; in tegenstelling tot wat men in Amsterdam mompelt.

In het vervolg wordt ook Schilderups verwijt besproken dat ‘het gros der Priesterscharen’ huichelaars zouden zijn. Staat die opmerking toe dat er uitzonderingen daarop zijn? Van Voorst zelf bijvoorbeeld? Aan dit en vergelijkbare problemen – welke predikant had zich dan zo fout over de duiding van Leidens ramp uitgelaten? – worden vele pagina’s door Van Voorst besteed. Ook de vraag wat Van Voorst precies bedoeld heeft met zijn opmerking dat het Gouvernement maar eens naar de waarheid van het door Schilderup beweerde moest kijken, vergt veel ruimte.

Interessanter wordt het wanneer, vanaf de bespreking van Stricks derde strofe, de begrippen plicht, natuur, rede en openbaring beginnen te spelen. Men ru-ziet over de vraag in hoever Van Voorst zich op de goddelijkheid van de Openbaring beroepen heeft, daarbij natuur en rede verwerpend (volgens Van Voorst is dat in het geheel niet het geval). Het is boeiend in dit verslag van een mondelinge conversatie soms opmerkingen te vinden die de nationaal bekende sprekers wellicht zelf in druk anders, of voorzichtiger, geformuleerd zouden hebben. Zo vindt men door Kinker opgemerkt: ‘wij kunnen over de leer van den wijzen van Nasareth niet oordelen, dewijl veel niet aangetekend is geworden van het gene hij heeft geleerd – ook moet de echtheid van het gene is aangetekend geworden nog getoetst worden’.³⁷

Van Voorst antwoordde daar niet op. Hij maakte bezwaar tegen het toene-mende aantal opmerkingen van Kinkers kant, terwijl zijn eigen secundi het zwijgen bewaarden.

Ik heb daarom die onbillijkheid een en andermaal herinnerd: waarop Mr. J.K. mij te gemoed voerde, – wat hij *dan* hier deed? Dat hij dan wel had kunnen t’ huis blijven! Ik gaf eenvoudig ten antwoord, dat ik hem niet had geroepen, en dat althans zijne tegenwoordigheid voornamentlijk moest dienen om tot getuigen te verstrekken, gelijk uit mijne uitnodigingen bleek: dat het buiten dat niet edelmoe-dig was! Eenmaal betuigde zijn Ed. te zullen zwijgen, ’t welk enige ogenblikken duurde: maar wel ras werd die stilte afgebroken door nieuwe aanvallen, zo dat ik,

36 Van Voorst, *Kan het Christendom zegenvieren?*, 42-43.

37 Idem, 64. Kinker wordt door Van Voorst zeer vaak opgevoerd als gespreksdeelnemer (buiten het in mijn tekst genoemde nog op pagina 50, 51, 53, 55, 67-71, 73-74, 76, 79-80, 83-84, 90-91). Op p. 43 zegt Van Voorst met zoveel woorden dat niet Strick, maar zijn secundi het meest aan het woord waren.

bemerkende, dat het Mr. J.K. onmogelijk was te zwijgen (gelijk zijn Ed. beleed bij het heen gaan) *allen* het hart gerust liet ophalen, daar ik het vermaak genoot, dat men bij niets bleef staan: maar alles in het werk stelde om te ontwijken.³⁸

Van Voorst wil niet ingaan op Kinkers uitnodiging te debatteren over het wijsgerige stelsel (blijkbaar het kantianisme) dat impliciet in Schilderups lierzang aanwezig is. Dat zou te veel tijd vergen, nu de avond al gevorderd is, meent hij. Hij vraagt Kinker hem stellingen te bezorgen die de essentie vormden van dat stelsel. Van Voorst zelf zal dan zijn bedenkingen daartegen in geschrift overgeven; en dan zal men meteen ‘den tijd bepalen tot een nader mondgesprek’.³⁹ Met dat laatste is iedereen het eens.

Hier vinden we dus het principebesluit, genomen 1 december 1807, in ons land een publiek debat te houden over het kantianisme! Kinker verklaart zich slechts tegen het maken van een ‘verbaal’ daarvan.

Ook was zijn Ed. er niet voor zijne stellingen op papier te zetten, dewijl dezelve onlangs door hem nog waren uitgegeven in zijne Brieven van Sophia aan Mr. R.F., waarom zijn Ed. mij dat boek zou zenden, en daar in met de pen aanwijzen die *stellingen*, welke zijn Ed. had opgegeven, en die wij dan zouden behandelen. Ik verklaarde ook daar mede te vrede te zijn, en het besluit was, dat ik dat werk, op die wijs, *ten eersten* ontfangen zou.⁴⁰

Van Voorst wendt zich daarop tot Helmers, ‘welke meer dan eenmaal gezegd had *tegen* het Christendom te zijn’. Hij verzoekt ook Helmers stellingen te leveren.

Ik kreeg ten antwoord, dat dit *nodeloos* was, dewijl hij niet geloofde, dat ik tot verdediging van het Christendom iet beters zou kunnen voortbrengen, dan reeds door anderen was geschied, dat hij zich ook niet wilde uitgeven zijne gevoelens beter te zullen verdedigen, dan reeds door anderen was gedaan.⁴¹

Van Voorst blijft aandringen. Helmers wil echter geen duidelijk antwoord geven. En dan is het ‘mondgesprek’ voorbij, om elf uur in de avond. Van Voorst bedankt voor de uitnodiging van Strick te blijven souperen: hij wil zijn kinderen een goed voorbeeld geven en niet te laat thuiskomen. Bovendien: ‘Het Christendom kon immers even zo goed op enen volgenden dag verdedigd worden!’⁴² Van Voorst vermeldt tenslotte nog enige bijzonderheden die zijn voorgevallen tijdens de conversatie; alweer hopen de valse geruchten dat hij ‘verloren’ zou hebben te ontzenuwen. Van Voorst is voortdurend heel bezorgd over zijn imago.

38 Idem, 65-66.

39 Idem, 70.

40 Idem, 71.

41 Idem.

42 Idem, 73.

Opnieuw: publiek debat graag

Tenslotte geeft Van Voorst in deze tekst aan dat hij nog steeds een publiek debat wil. Helaas heeft Kinker op dit moment – 11 april 1808 – nog steeds zijn stellingen niet opgegeven. Van Voorst drukt zijn (ongedateerde, maar enkele dagen na het gesprek verstuurde) brief aan Witsen Geysbeek af,⁴³ waarin hij telkens en telkens weer betoogt dat hij niet verloren heeft; dat zijn tegenstanders geen enkele stelling of bewering uit het *Panakeion* hebben kunnen of willen verdedigen; en dat hij graag een openbaar debat wil.

Hij meldt daarop bezoek ontvangen te hebben van Witsen Geysbeek. Over het toen verhandelde wil hij kiesheidshalve niets zeggen. Hij, Van Voorst, had het daarbij wel willen laten gezien het feit dat Strick niet gesteld was op een publieke uiteenzetting; maar hij moet daarop toch blijven aandringen. Dat is onvermijdelijk geworden nu zijn tegenpartij het gerucht verspreidde dat hij, Van Voorst, ‘met schande overladen’ verloren had. Dus: ‘Het mondigesprek moet hervat worden’. Dan moeten die ‘drie, vier Verlichters van onzen tijd’ hun gelijk maar aantonen! Tot zolang mag hij terecht staande houden dat het christendom heeft gezegevierd en dat de christen-geestelijken geen huichelaars zijn.

Alle uitvluchten moeten wij afsnijden. De Heer J.F.H. heeft zich vrij duidelijk verklaard tegen het Christendom. Misschien zou Mr. J.K. zeggen mijn stelsel is ook Christendom. De Wijse van Nasareth heeft zich maar niet zo uitgelaten, als ik enz. Doch wij moeten wij bij den aanvang *stellingen* opgeven, en dus over gene woorden of benamingen redetwisten.⁴⁴

Van Voorst wordt nu zelfs heel concreet met betrekking tot de organisatie van zo’n debat. Hij stelt voor:

Wij dienen ene plaats te bepalen, waar een honderd of twee meer hoorders bijeen kunnen zijn, bij voorbeeld, de Consistoriekamer in de Nieuwe Kerk, alwaar de twee sprekers tegen over elkanderen kunnen zitten, en door allen gehoord worden. Ik vertrouwde, dat mij, op mijn verzoek, het gebruik dier plaats niet zoude geweigerd worden. Wij zouden dan van beide zijden evenveel entrée-kaartjes, tot een behoorlijk getal toe, kunnen uitgeven. Wij zouden het mondigesprek enige dagen te voren kunnen annouceren, op dat ook van elders, die het begeren mochten, konden tegenwoordig zijn. [...] Elke week uitstel, elk geschrift, ’t welk, zonder mondigesprek, wordt uitgegeven, rekene ik voor een nieuwe zegepraal.⁴⁵

Hoe die laatste zin te duiden? Is het geen bewijs dat de zich eindeloos herhalende dominee Van Voorst vooral publiciteit voor zichzelf zoekt?

Dat kan zijn. Misschien heeft zijn tegenpartij dat inderdaad zo aangevoeld, en heeft zij daarom later niet verder gereageerd. Ik heb er althans tot nog toe geen spoor van kunnen vinden dat zij onderling of elk voor zich werkelijk overwogen hebben, feitelijk in te stemmen met zo’n publiek debat in een ker-

43 Idem, 81-85.

44 Idem, 96.

45 Idem, 96-97.

kelijk gebouw.⁴⁶ Misschien vonden zij Van Voorst gewoon een onbenullige orthodoxe dominee die noch van literatuur (satire!) noch van filosofie echt verstand had. Of misschien vonden zij het inopportuun, zelfs gevaarlijk, met deze man over kantianisme, openbaring en christendom tegelijkertijd te praten. Gezien de hartstocht waarmee een schrijver als Feith in 1807 aangevallen was op het kantianisme en dat stelsel haast moedwillig uit zijn verband gerukt had, zou dat gevoel wel begrijpelijk geweest zijn. Een simpeler verklaring zou kunnen zijn dat althans Kinker het ongelooflijk druk had in 1807 en 1808, in de besturen van allerlei organisaties en genootschappen.

Besluit

Met dat al kan het welhaast een novum in de Nederlandse geschiedenis genoemd worden: zo'n bijna tastbare mogelijkheid, anno 1807 of 1808, van een debat over christendom en wijsbegeerte, over de principiële grondslagen van kennis en moraal, in het openbaar, in de grootste stad van het land! Is dat ooit eerder gebeurd? Mogelijk hebben ooit bij het begin van de reformatie reformators van diverse richtingen tegenover elkaar op de kansel gestaan? Of moeten we helemaal terug naar de tijd van Augustinus, toen met regelmaat debatten gehouden werden tussen leiders van de verschillende christelijke richtingen? Al zullen er zelfs toen nauwelijks debatbijeekommen geweest zijn van christenen en aanhangers van de klassieke goden.

Hoë dan ook, de mogelijkheid dat in deze periode een dergelijk debat (bijna) heeft kunnen plaatsvinden, is in zekere zin het gevolg van de Verlichting en van de op grond van de denkbeelden van de Verlichting in 1798 volvoerde scheiding tussen kerk en staat. Van Voorst vindt het blijkbaar normaal dat zijn kerk niet meer per decreet de juiste denkbeelden voorschrijft, maar wel wil of kan overtuigen. Inderdaad wordt het christendom van zijn tijd steeds meer een zaak van innerlijke overtuiging, en van het kiezen voor de *troost* van het christendom. Feith bijvoorbeeld vindt die troost argument genoeg voor de waarheid van het christendom. Anderzijds is Van Voorst inderdaad wellicht ietwat besmet door de bacil van de Verlichting, en vindt hij het niet gek om standpunten uit te wisselen; zoals in de menigte van heel- of half-verlichte genootschappen van zijn tijd heel gebruikelijk is.

Voor het overige toont zijn initiatief eens te meer aan, hoezeer er in de Bataafse en Franse tijd geen sprake is geweest van stilstand in de wereldbeschouwelijke discussies. Een ramp zoals die van Leiden blijkt daartoe aanleiding te hebben kunnen geven. Het laat tegelijk opnieuw zien, dat de kantianen in Amsterdam en elders een belangrijke en invloedrijke groep waren met wie rekening gehouden werd in de publieke ruimte.

⁴⁶ Misschien zou een uitgebreider onderzoek in alle correspondentie enz. van alle betrokkenen en tijdgenoten nog iets kunnen opleveren.

Minstens even interessant is dat Van Voorst voortdurend rekening houdt met wat ‘men’ zegt in Amsterdam over het gelijk of ongelijk van deze of gene partij. De in de achttiende eeuw ontstane mondige burgerij blijkt nog steeds springlevend. De publieke opinie bepaalt blijkbaar mede wie winnaar of verliezer is.

De laatste tijd hoort men wel stemmen die beweren dat democratie het gevolg is van het christendom dat van nature democratisch van aard is.⁴⁷ Dat lijken mij voornamelijk modieuze beweringen, gevolg van wel begrijpelijke annexatiewensen. Het is echter even verdedigbaar of beter verdedigbaar, te stellen dat het mogelijk een gevolg is geweest van de Verlichting, en het streven de burger mondig te maken. Later in de negentiende eeuw zullen de kleine luiden van Abraham Kuyper de deuren van de Nieuwe Kerk openbreken. Zij wensen in de jaren tachtig ‘hun’ eigen kerk terug te nemen van de vrijzinnigheid. Zij hebben leren spreken.

Het is een curieuze speling van het lot en van de geschiedenis, dat Van Voorst in de bij die kerk behorende gebouwen heeft willen debatteren met een heel ander soort vrijzinnigen. Misschien hebben zij allemaal gewonnen: hij en zijn tegenstanders.

Andre Hanou, Nassaulaan 80, 2382 Zoeterwoude, andrehanou@mac.com

⁴⁷ Vergelijkbaar van aard is de jarenlang in allerlei toonaarden in allerlei media door priester Antoine Bodar verkondigde mening dat beschaving is ontstaan met het christendom en niet denkbaar is zonder christendom.